

ԱՆԻԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ
ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ (X-XIդդ.)

Երկրի վարչատարածքային բաժանումը պայմանավորված է տվյալ ժամանակաշրջանի հասարակական-տնտեսական հարաբերություններով: Ավատատիրական հասարակարգում ավատատիրական տիրույթը վերածվում է վարչական միավորի: Գավառներում և աշխարհներում տիրելով հողին սեփականատիրական իրավունքով ավատատերը դառնում է դրա լիակատար տերը: Ավատատեր իշխաններն իրենց տիրույթների սահմաններում գրեթե ինքնիշխան էին, նրանք էին վարում դրանց վարչական, ռազմական և դատաստանական գործերը:

Արաբական տիրապետության շրջանում, երբ Հայաստանը մտնում էր Արմինիա վարչական միավորի մեջ, ավատատիրական հասարակարգին բնորոշ մասնատվածությունը երկրում էլ ավելի էր խորացել, քանի որ այդ ճանապարհով արաբները կարողանում էին ամրապնդել իրենց տիրապետությունը: Մայրաառը (ավագի ժառանգական իրավունքի գերակայությունը), որն սկսել էր ձևախեղվել դեռ Արշակունիների օրոք, արաբներն ավելի են խորացնում: Չևավորվում են գահակալ և գահերեց իշխաններ: Գահերեցը ձևական իշխանություն ուներ գահակալի նկատմամբ: Ինչպես վկայում են արաբ հեղինակները՝ «Հայաստանի իշխանք նստած էին իրանց երկրներում և նոցանից ամեն մեկը կը պաշտպանէր իւր գաւառը. երբ այստեղ էր գալիս ամիրապետի ոստիկանն, նոքա կը ջանային նորա սերը գրաւել եւ, եթէ նա նոցա հետ ազնիւ, բայց խիստ կը վարւէր, նոքա նորան հարկ կը վճարէին, հակառակ դեպքում՝ նորան հրապարակօրէն կը հայտոյէին եւ կարհամարհէին նոքա հրամանն»:¹ Իսկ արաբ հեղինակ Տաբարին գրում է. «...բոլոր հայ իշխանները հսկում էին իրանց գաւառների ճանապարհների վրա»:² Յակուտ ալ-Համավիի բառարանում կարդում ենք. «Իբն Վադիի ալ-Իսպահանին, որը երկար ժամանակ մնացել է Արմինիայում, ասել է, որ իշխանությունների քանակով և տարածությամբ Արմինիայից ընդարձակ և կամ ավելի բարձրակարգ երկիր չկա: Նա ասում է, թե իշխանությունների թիվն է 118»:³

Չարգացած ավատատիրության պայմաններում, երբ Հայաստանում պետության գլուխ կանգնեցին Բագրատունիները, դատական և հարկահանության («Պետական» իշխանության տարրերը) իրավունքը, առկա էր բոլոր իշխանների մոտ (չհաշված ազատներին՝ խոստակդարների):⁴ Այդպիսի ավատատերերն աղբյուրներում հանդես են գալիս հատուկ տերմիններով, որոնք ունեն սոցիալական և քաղաքական բովանդակություն: Դրանք «իշխան» և «տեր» տերմիններն են: Ուսումնասիրողները ցույց են տվել, որ «իշխան» բառով աղբյուրները նշում են այն ավատատերերին, որոնք իրենց սեփական տիրույթներում ունեին քաղաքական իշխանություն, իսկ «տեր» բառն արտահայտում էր տվյալ ավատատիրոջ հողային սեփականության իրավունքը:⁵ Որոշ ավատատերերի հողային տիրույթներն ընդգրկում էին մի քանի գավառներ: IX-X դարերում իրենց հայտնի էին կալվածքներով և խաղացած դերով հայ իշխանական տներից Բագրատունիները, Արծրունիները, Սյունիները, Պահլավունիները (Կամսարականներ), Մոկաց, Խաչենի, Ուտիքի, Գարդմանի իշխանները: Ամենագորեղ ավատատերն այս շրջանում Բագրատունյաց արքայական տունն էր, որի տիրույթներն Անիի թագավորության տարածքի մեծ մասն էին կազմում: Դրանք էին՝ Այրարատյան աշխարհի

¹ Արաբացի մատենագրերը Հայաստանի մասին. Բալագորի, հավաքեց և թարգմանեց Բագրատ Խալաթեանց, Վիեննա, 1919, էջ 63:

² Նույն տեղում, էջ 95:

³ Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին. Յակուտ ալ-Համավի, կազմեց Հ. Նայրանդյան, Եր., 1965, էջ 18:

⁴ Ս. Հ ա կ ո թ յ ա ն, Հայ գյուղացիության պատմություն, հ.2, Եր., 1964, էջ 54:

⁵ Ռ. Մ ա թ և ո ս յ ա ն, Բագրատունյաց Հայաստանի պետական ու վարչական կարգը, Եր., 1990, էջ 47:

Շիրակ, Արշարունիք, Բագրևանդ, Ճակատք, Կոզովիտ, Արագածոտն, Նիգ, Կոտայք, Աշոցք, ինչպես նաև Սյունյաց աշխարհի Գեղարքունիք գավառները:

Շիրակ և Արշարունիք գավառները սկզբնապես պատկանել են Կամսարական նախարարական տանը: 783թ. Կամսարականները, գտնվելով դժվարին կացության մեջ, ստիպված են լինում այդ գավառները զիջել Բագրատունիներին. «...վաճառելով անդարձօրէն գերկիր իրեանց՝ զԱրշարունիս և զՇիրակ՝ տերանց Բագրատունեաց, որք յ' Ը դարու սկսան պայծառանալ և նախաձեռնել 'ի Հայս»:՝⁶ Բագրատունի Աշոտ Մսակերը. «զանձագին արար զգաւառն Արշարունեաց յազգէն Կամսարականաց, և զարքունիսն 'ի Կոզովտ յԱրշարունիս փոխեաց»:՝⁷ IX դ. II կեսից Շիրակը դառնում է Հայաստանի տնտեսական, քաղաքական և մշակութային կյանքի գլխավոր կենտրոն:

VIII դ. Մամիկոնյաններից Բագրատունիներին է անցել նաև Բագրևանդ գավառը: Ինչպես Արշակունիների, այնպես էլ Բագրատունիների թագավորության օրոք արքունի տիրույթների մեջ է գտնվել Ճակատք գավառը: Ճակատք գավառի արքունի կալվածք լինելու մասին վկայում է Հովհաննես Մմբատի 1038թ. Հռոմոսի արձանագրությունը,⁸ ըստ որի՝ թագավորը Հռոմոսի վանքին է նվիրում կալվածք Կողբում: XI դ. սկզբին Արշարունիքի, Ճակատքի և Այրարատի՝⁹ եպիսկոպոս է հիշատակվում Անանիա եպիսկոպոսը,¹⁰ ինչը ենթադրել է տալիս, որ հիշյալ գավառները կազմել են մեկ վարչական միավոր:

Արշակունիների անկման շրջանում Բագրատունիներին է անցել Կոզովիտ գավառը. «Յատուրց անտի ուրեմն Այրաքաջին Մմբատայ մասն մի Կոզովտի սեփականեցաւ իւրում տոհմի՝ Բագրատունեաց, որոյ յետոյ և ոստան իսկ եղև երկար դարս»:՝¹¹ Ինչպես նշվել է, IX դ. սկզբին Աշոտ Մսակերը, ձեռք բերելով Արշարունիքը, Դարինքից այնտեղ է տեղափոխում իր աթոռանիստը:՝¹² Եվ թեպետ Աշոտ Մսակերը «զարքունիսն 'ի Կոզովտ յԱրշարունիս փոխեաց, այլ ոչ փոխեցաւ և պայազատութիւն երկրին, այլ թուի կրտեր զարմի միոյ Բագրատունեաց վիճակեալ, նաև յետոյ 'ի պատուել թագաւորութեամբ՝ աւագ զարմին. քանզի և 'ի վախճան Ժ դարու յիշատակագիր մատենի միոյ յամի 999, ասէ գտեալ զիրս ինչ «Ի Կոզովիտ գաւառի 'ի տանն Բագրատունեաց եպիսկոպոսարանի. յորում ժամանակի եպիսկոպոս նոցա էր Տէր Թադէոս»:՝¹³ X դ. սկզբին Գագիկ Արծրունին գրավում է Դարինքը, Ուղեոյ բերդերը: 930թ. պարտության մատնելով Լաշքարիի զորքը, Գագիկը գերիների մի մասն ուղարկում է Դարինք:՝¹⁴ 1000թ. Կոզովիտն ու Ծաղկոտը պատկանում էին Աբուսահլ Արծրունուն, որի մայրը Գագիկ Ա Բագրատունու քույրն էր և Սենեքերիմ Արծրունու կինը: Ըստ երևույթին, Կոզովիտը ժամանակին տրվել էր Գագիկ Արծրունու ազգականներից մեկին, և այնտեղ առաջացել էր առանձին փոքր իշխանություն, որի մասին հիշատակում է Կոստանդին Ծիրանածինը: Կոզովիտի, ինչպես նաև Անձևացիքի ու Մոկսի իշխանությունները Վասպուրականի թագավորության վասալ իշխանություններից էին X դ. առաջին կեսին: Հետագայում Կոզովիտը մի քանի այլ գավառների հետ գրավվում է Բագրատունիների կողմից և վերածվում նրանց տիրույթի:

Արշակունիների անկման շրջանում Ծաղկոտն գավառը նույնպես անցնում է Բագրատունիներին և ամենայն հավանականությամբ X և XI դդ. մտնում էր Կոզովիտի իշխանության մեջ: Այդ է պատճառը, որ Ծաղկոտը առանձին չի հիշատակվում:

⁶ Ղ. Ա ի շ ա ն, Շիրակ, Վենետիկ, 1881, էջ 1:

⁷ Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական (այստեեսև՝ Ստեփանոս Ասողիկ), Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 106:

⁸ Վիմական տարեգիր, կազմեց Կ. Կոստանեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1913, էջ 21:

⁹ Ենթադրվում է, որ Այրարատ գավառը Մասյացոտն գավառն է, կամ ուղղակի Արարատյան դաշտը:

¹⁰ Ղ. Ա ի շ ա ն, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 116:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 494:

¹² Ս տ ե փ ա ն ո ս Ա ս ո ղ ի կ, էջ 106:

¹³ Ղ. Ա ի շ ա ն, Այրարատ, էջ 495:

¹⁴ Թ ո վ ս ա Ա ր ծ ր ո ն ի և Ա ն ա մ ո ն, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց (այստեեսև՝ Թովմա Արծրունի), Եր., 1895, էջ 468:

Արաբական տիրապետության անկումից հետո Արագածոտնը մտնում է Բագրատունիների թագավորության տարածքի մեջ: 940-ական թվականների սկզբին «այդ մի արաբացի ազգա...» Գողթնի և Նախճավանի վրայով ներխուժում է Արաբատյան դաշտ, հասնում մինչև Դվին քաղաքը, հարկեր պահանջելով անգամ Արագածոտնից, որը Աբասի՝ Սմբատի որդու կալվածքների մի մասն էր:¹⁵ IX-XI դդ. Ամերդն Արագածոտն գավառով և այլ տարածքներ Բագրատունիներին ենթակա Պահլավունիների կալվածքն էր, պատկանում էր Վահրամ Պահլավունուն:

X դ. Բագրատունիներին է անցնում նաև Նիզ գավառը, որը դեռ IV դ. պատկանել է Գնթունի նախարարական տոհմին: Ինչպես հայտնի է Սմբատ Ա-ն գրավելով Տաշիրը, Վասակ և Աշոտ Գնթունի եղբայրներին կարգում է Տաշիրի վերակացու:¹⁶ Մակայն եղբայրներն ապստամբում են Աշոտ Բ-ի դեմ: Ապստամբությունը ճնշվում է, իսկ Նիզ գավառը միացվում է Բագրատունիների տիրույթներին:¹⁷ X դ. գավառը տրվում է Պահլավունիներին: Բագրատունիները Պահլավունիներին են տալիս նաև Կոտայք և Մազազ գավառները: Մազազը մինչև V դ. կազմել է Ոստան գավառի բաղկացուցիչ մասը և մտել է արքունի կալվածքների մեջ: Արաբական տիրապետության թոթափումից և հայկական պետականության վերականգնումից հետո Պահլավունիներն իշխում են նաև Վարաժնունիքում:

Ամենայն հավանականությամբ Անիի թագավորության կազմում Աշոցքը Շիրակի հետ կազմել է մեկ վարչական միավոր: Այդ է պատճառը, որ գավառը մինչև XII դ. առանձին չի հիշատակվել:¹⁸

XII սկզբում Բագրատունյաց ոստանին է միացվում նաև Գեղարքունիք գավառը:

Աղբյուրների համեստ տվյալներից երևում է, որ X դարի առաջին կեսին Բագրատունյաց ոստանում կային ինչպես թագավորի ընտանիքին, այնպես էլ Բագրատունիների մյուս ներկայացուցիչներին պատկանող հողեր: Բագրատունիների թագավորական տանը և նրա տարբեր ճյուղերին իբրև սեփական տիրույթ պատկանում էին մի շարք բնակավայրեր, ինչպես՝ Տեկորը, Մրենը, Բագարանը, Կողբը, Թալինը, Արունը, Վաղարշապատը, Երերույքը, Նախճավանը (Անիի մոտ), Ալամնա գյուղը (Անիի մոտ), Մաստարան, Կոշը, Ավանը և այլն: Այս վայրերում Բագրատունիներն ունեին այգիներ, արտեր, առուներ, ջրաղացներ, ձիթհաններ, քարավանատներ և վարում էին սեփական խոշոր տնտեսություն: Արքունական տիրույթները վարչական միավորներ էին, որտեղ կառավարում էին թագավորի նշանակած վերակացուները («հավատարիմը»): Աղբյուրներից երևում է, որ այդ պաշտոնը Հովհաննես-Սմբատի օրոք (1020-1041թթ.) տրված էր խոշոր ավատատեր Վեստ Սարգսին: Արիստակես Լաստիվերոցու հաղորդմամբ, Սարգիսը վարում էր Հովհաննես-Սմբատ թագավորի հոգաբարձուի պաշտոնը:¹⁹ Պատմիչի խոսքերից երևում է, որ հոգաբարձուն հսկում է թագավորի գանձարանը և բերդերը:²⁰

Առանձին վարչական միավորներ էին ավատատիրական տիրույթները: Բացի իրենց գոյությունը պահպանած հին ավատատիրական տներից, բագրատունիների օրոք բարձրանում են նաև նորերը: Որպես հակակշիռ՝ Բագրատունիները հովանավորում են որոշ իշխանական տների, որոնք թագավորական իշխանության համար կլիներին հուսալի հենարան՝ ի հակադրություն հին անջատողական իշխանական տների: Այդ է պատճառը, որ Աշոտ Գ-ից սկսած հայ թագավորները սկսում են ազատների միջավայրից առաջ քաշել նոր իշխանական տներ: Աննշան դիրք ունեցող որոշ իշխանական տներ, օրինակ, Պահլավունիներն (Ապուղամբենք) ու մասամբ Ապիրատյանները, շուտով բարձր դիրքի են հասնում: Բագրատունիների վասալներն էին Պահլավունիները, Ապիրատյանները, Հավնունիները, Գնթունիները, Ջաջբերունիները, Գաբելյանները, Սևորդիները, Խաչենի, Սյունյաց, Արծրունի իշխանները: Ենթակա ավատատիրական իշխանություններն առանձին վարչաավատատիրական միավորներ էին: Ամենաընդարձակը Պահլավունիների տիրույթներն էին: Նրանք կալվածքներ ունեին Արա-

¹⁵ Թ ռ վ մ ա Ա թ ժ ը մ ի, էջ 466:

¹⁶ Յովհաննես Կաթողիկոսի Գրասխանակերտոցոյ Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1996, էջ 296:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 317:

¹⁸ Ղ. Ա լ ի շ ա ն, Այրարատ, էջ 128:

¹⁹ «Հոգաբարձու» խնամատար, վերակացու:

²⁰ Պատմութիւն Արիստակեսի Լաստիվերոցոյ (այսուհետև՝ Լաստիվերոցի), Եր., 1963, էջ 54:

գածոն, Նիզ, Կոտայք, Մազազ, Վարաժնունիք գավառներում, որոնք մեջընդմեջ տարածվում էին Շիրակ գավառից մինչև Սևանա լճի ու Ազատ գետի ավազանը Փամբակի լեռներից մինչև Երասխ գետն ընկած տարածքում: Հետագայում Պահլավունիների մի ճյուղը, որի ներկայացուցիչներն էին Վասակ Հուլունը, նրա եղբայր Վահրամը (Գրիգոր Համգայի ճյուղ) Հովհաննես Մմբատի վասալներն էին: Պահլավունիների մյուս ճյուղը, որը սերում էր Հասանից, վասալիտետով կապված էր Աշոտ Գ-ի հետ: Այս ճյուղի ներկայացուցիչներն էին Հասանի որդի Ապիրատը և վերջինիս հաջորդները, այդ թվում Բարսեղ Ա Անեցին, Գրիգոր Ապիրատյանը և ուրիշներ²¹: Ավատատիրական տիրույթները կառավարվում էին տվյալ ավատատիրոջ արքունիքից: Վարչական պաշտոնավարությունը կատարում էին մանր ազնվականները, որոնք դրա դիմաց ցկյանս (պայմանական իրավունքով) հատուցվում էին հողաբաժիններով: Այսպիսով, յուրաքանչյուր իշխանի և նրանից վասալական կախվածության մեջ գտնվող իշխանների կալվածքները միասին կազմում էին մի վարչաքաղաքական միավոր՝ ավատական իշխանություն:

Անիի թագավորության սահմաններում առանձին վարչական միավորներ էին Վայոց ձորի, Խաչենի (Առանշահիկներ), Փառխոսի (Մառդիներ), Բքիշի, Կոզովտի իշխանությունները, Դվինի և Գողթնի ամիրայությունները: Զննարկվող ժամանակաշրջանում երկրի կառավարումն իրագործվում էր արքունիքից, որը բաղկացած էր Գիվանից կամ Պետական խորհրդից և արքունի գործակալություններից:

Հայոց թագավորության գլուխ կանգնած էր Բագրատունի թագավորը, որը տնօրինում էր երկրի տնտեսական ու քաղաքական կյանքը: Նրան էին ենթարկվում բոլոր իշխաններն ու եկեղեցին: Հողի նկատմամբ թագավորի գերագույն իրավունքը կրում էր ձևական բնույթ:

Հայաստանի շահնշահին ենթարկվում էին երկրի բոլոր ենթակա թագավորները: Պետության մեջ կառավարման համար գոյություն ունեին մի քանի գործակալություններ: Դրանցից յուրաքանչյուրն ուներ իր գործունեության առանձին բնագավառը և գլխավորվում էր մի բարձրաստիճան պաշտոնյայի կողմից: Թագավորին էին ենթարկվում հետևյալ համապետական գործակալները՝ իշխանաց իշխան Հայոց, իշխան Հայոց, սպարապետ, մարզպան Հայոց, տերանց տեր:²² Իշխանաց իշխանը գլխավորում էր Հայաստանի բոլոր իշխաններին: Նրան էին ենթարկվում գավառապետ բերդապահ իշխաններն ու քաղաքապետները: Նա էր կառավարում երկրի հարկերի հավաքումը: Պատերազմի ժամանակ սպարապետի հետ նա գլխավորում էր հայոց զորքը:

Անիի թագավորության սպարապետը, որ սովորաբար կոչվել է «Հայոց սպարապետ», կատարում էր երկրի ռազմական ուժերի գերագույն հրամանատարի պաշտոնը: Պատերազմների ժամանակ նրան էին ենթարկվում ոչ միայն Անիի թագավորության, այլ նաև վերջինիս վասալ թագավորությունների (Վասպուրական, Կարս, Սյունիք, Տաշիր-Չորագետ) ու իշխանությունների (Վայոց ձոր, Խաչեն) զորքերը: Գլխավոր հրամանատարի պաշտոնով հանդես էին գալիս Անիի թագավորները:

X դ. երկրորդ կեսից մինչև XI դ. կեսերը գործակալները մեծ մասամբ Պահլավունիների տոհմից էին: Աղբյուրներում հիշատակվում են սպարապետներ Վասակը (Հուլուն) Գագիկ Ա-ի օրոք, Վահրամ Պահլավունին (Հայոց իշխան՝ Գրիգորի որդի, 1042-1045թթ.):²³ Իշխանաց իշխան է հիշատակվում Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին:²⁴ Նույն Վասակն ու Վահրամը մինչև սպարապետությունը եղել են իշխանաց իշխաններ:²⁵ Հայոց իշխաններն էին՝ Ապխարիբը (976թ.), Գրիգոր Ապիրատը (XI դ. 20-ական թթ.):²⁶ Վասպուրականի թագավորության անկումից հետո (1021թ.) մարզպանության գործակալությունը նույնպես հանձնվեց Պահլավունիներին: 1029-1040թթ. ըր-

²¹ Մատթեոսի Ուտայեցույ Պատմութիւն (այսուհետև՝ Մատթեոս Ուտայեցի), Յերուսաղէմ, 1869, էջ 12, 253, 328:

²² Վիմական տարեգիր, էջ 6:

²³ Մ ա տ ք ե ն ս Ու ո հ ա յ ե ց ի, էջ 13, 99:

²⁴ Վիմական տարեգիր, էջ 17:

²⁵ Արիստակեսու Լաստիվերտցի, էջ 63: Ղ Ալիշան, Շիրակ, էջ 148: Վիմական տարեգիր, էջ 16, 17, 26:

²⁶ Ղ Ալիշան, Շիրակ, էջ 148:

պես մարզպան արձանագրություններում հիշատակվում է Ապլխարիք Պահլավունին:²⁷ Ծառայության համար նրանք ստանում էին բաժիններ «Շիրակի տան» տիրություններում: Պահլավունիներին էր տրված Մարմաշենը, Բազմայրը,²⁸ Վեստ Սարգիսին՝ Խծկունքը,²⁹ Սուրմառին, որտեղ ունեին սեփական եկեղեցիներ, իսկ Ապուղամը մարզպանն այդպիսիք ուներ Անիում (Փրկչի, Ապուղամրենց):³⁰ Նրանք բնակվում էին Անիում, որտեղ գտնվում էր նաև արքունի ապարանքը: Նոր պաշտոններ էին քաղաքի ամիրան (քաղաքապետ) և մուխթասիքը (շահապետ),³¹ որոնք հանդես են գալիս առևտրի և քաղաքների զարգացման հետևանքով: Բազրատունիների թագավորությունում չկար թագադիր ասպետի պաշտոն, թագադրությունը կատարում էր Հայոց կաթողիկոսը: Այլ գործակալությունների մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել:

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТРОЙ И АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ДЕЛЕНИЕ АНИЙСКОГО ЦАРСТВА (X-XI^{вв.})

____ *Резюме* _____

____ *В. Абрамян* _____

Административно-территориальное деление любой страны обусловлено общественно-экономическими отношениями данного периода. Во времена феодального строя феодальное владение превращалось в административную единицу. В своих владениях феодалы имели безграничную власть, правили административными, военными и судебными делами.

Кроме старых княжеских домов во время правления Багратидов появились и новые княжеские дома, среди которых выделялись Арцруни, Пахлавун, Гнтуни, Каджберуни и другие. Все княжеские владения считались отдельными административными единицами.

²⁷ Ղ. Ա լ ի 2 ա ն, Շիրակ, էջ 53, 82, 84, 148: Վիմական տարեգիր, էջ 16, 19, 20, 21:

²⁸ Վիմական տարեգիր, էջ 17: Ստեփանոս Ասողիկ, էջ 270:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 18:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 19:

³¹ Նույն տեղում, էջ 27, 221: Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 1, էջ 38: